

ЖАМИЯТ ИЖТИМОЙ ҲАЁТИНИНГ ШАКЛЛАНИШИДА ДАВЛАТНИНГ ТАРИХИЙ АҲАМИЯТИ

<https://doi.org/10.24412/2181-1784-2022-23-1001-1008>

Тўхтасинов Бобомурод

Наманган Давлат Университети ўқитувчиси

bobomurod.tukhtasinov@bk.ru

АННОТАЦИЯ

Ушбу мақолада давлат ва инсонлар, авлодлар ўртасидаги муносабатлар, инсоннинг ижтимоий-сиёсий субъект сифатида ўз-ўзини айнанлаштиришида давлатнинг роли ва аҳамияти ҳақида батафсил сўз юритилиб, жамиятнинг ижтимоий ҳаётини шаклланишида давлатнинг ижтимоий-тарихий аҳамияти борасида фикрлар келтирилган.

Калит сўзлар: *Айнанлашув жараёни, социум, “халқ-давлат-инсон” триадаси, ўтмиш-бугун-келажак яхлитлиги, “давлатпарвар”, маданий-руҳий кечмиш.*

ABSTRACT

This article discusses in detail the relationship between the state and people, generations, the role and importance of the state in the self-identification of man as a socio-political subject, and the socio-historical role of the state in shaping the social life of society.

Keywords: *Identification process, society, "people-state-human" triad, past-present-future integrity, "statesman", cultural and spiritual past.*

АННОТАЦИЯ

В данной статье подробно рассматриваются взаимоотношения государства и людей, поколений, роль и значение государства в самоидентификации человека как общественно-политического субъекта, а также общественно-историческая роль государства в формировании общественной жизни общества.

Ключевые слова: *процесс идентификации, общество, триада «народ-государство-человек», целостность прошлое-настоящее-будущее, «государственный деятель», культурно-духовное прошлое.*

КИРИШ

Давлат тарихий жараён сифатида барча ижтимоий муносабатлар,

жараёнлар, уларнинг узлуксизлигини таъминловчи фундаментал омил. Шу муносабат билан Аристотелнинг бир фикрини келтириш ўринлидир. Унга кўра, “мохиятан, табиатига кўра ҳар бир инсон учун ёлғиз ҳолида мустақил ҳаёт кечириш имконига эга эмас. Шундан келиб чиқадиган бўлсак, инсоннинг, индивиднинг давлатга нисбатан ҳолати ҳар қандай қисмнинг бутунга бўлган муносабатининг айнан ўзидир”[1]. Мутафаккирнинг бу умумлашмасидан келиб чиқадиган бўлсак, биринчи ва асосий хулоса шундай: инсон ҳақиқий маънода ўзининг ва ўзгаларнинг нима эканлигини, олам юзини кўришдан, яшашдан мақсади, нималарга қодир ёки қодир эмаслигини, бу ёруғ дунё субъекти сифатида олдидаги зиммаси, бурчи нималардан иборат эканлиги айнан давлат билан ҳамоҳанг, ҳамжиҳатликда англаб етди. Бу ерда биз инсонни ёлғиз бир ҳолатда эмас, балки инсоният борлигининг асосий қисми тарзида тасаввур қилмоқдамиз. Инсон айнан шундай юксаклик томон боргандагина инсоният билан уйғунлашади, ўзининг вақтинчалик умрини абадият билан муштараклаштира олади.

Давлат ва инсонлар, авлодлар ўртасидаги муносабат хусусида фикрни давом эттирар эканмиз, инсоннинг ижтимоий-сиёсий субъект сифатида ўз ўзини айнанлаштиришида давлатнинг роли ҳақида батафсил сўз юритиш жоиз деб ўйлаймиз. Давлат, ҳудуд ҳамда ушбу маконда аждоддан авлодга ўтиб истиқомат қилиб келганлар ва бугунгилар ўртасида айнанлашиш мумкинми, агар шундай бўлса, у нима ва унинг ижтимоий-тарихий аҳамияти нимада, деган масалаларни идрок этиш лозим бўлади.

АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ ВА МЕТОДЛАР

Маълумки, айнанлашиш, яъни инсоннинг у ёки бу омил билан яхлитлиги, муштараклигини англаш одатда оила даражасида рўй беради. Инсон ўз мўъжазгина оиласи – она ўчоғига эга эканлигини англаш борасида оиласи унинг учун қандайдир илоҳийлик касб этиб боради. Инсон ўзида қандайдир руҳий куч ҳис этади, ўзига нисбатан меҳрибон, унинг ҳимоясига доимо тайёр инсонлар орасида умр кечиради. Оила билан бир қаторда таълим жараёнида жамоа бўлиб муаммоларни ечиш оқибатида, меҳнат жамоаси, маҳаллага нисбатан унинг қалбида айнанлашув кечади. Демак, инсон ҳаётининг фаолият давомида турли маконлар билан айнанлашишни бошидан кечирар экан. Шундай экан, инсон айнанлашуви жараёнининг энг юқори пиллапоясси – бу халқи, жамияти, давлати, она юрти билан айнанлашув деб биламиз. Кўриниб турганидек, мазкур маънавий-руҳий жараён оддий кўздан йироқ, яъни ҳа

деганда сезилмайди. Демакки, унинг реалликка, буюк кучга айланиб бориши инсон умрининг мазмуни, шахсий дунёқарашининг юксалиши ҳамда инсон маънавий камолоти пиллапояларига бориб тақалади.

Давлат, халқ ва шу халқ фарзанди деб ўзини ҳис эта олган ҳар бир инсон ўртасига айнанлашув жараёни жамоавий тарзда кечиши боис, у хусусда ҳар хил, баъзан бири бирига қарама-қарши фикрлар мавжуд. Айнанлашувнинг буюк кучи барча даражаларда улкан ўзгаришларга сабабчи бўлганлигига қарамасдан, ҳанузгача “айнанлашув – бу ноқулай, ноаниқ, маъно-мазмун нуқтаи назаридан иккинчи даражали концепт. Унга аниқлик киритиш, уни илмий рационал асослаш ўта мушкул бир соҳа” деб муаммони четга суриш ҳолатлари ҳам бор. Бироқ бу дунё олимларининг аксариятининг ҳақли равишда жиддий эътирозига сабаб бўлмоқда[2].

Тарихий тараққиётнинг бугунги босқичида шахс, социум ва ҳатто улкан бир минтақа ривожига маданий-маънавий айнанлашув ўша маконда унинг тутган ўрни биринчи ўринга чиқиши, қолаверса унинг халқ ҳамда давлат томонидан синхрон аниқлиши алоҳида аҳамият касб этмоқда. Дунёда кечаётган турли-туман салбий ёки ижобий силжишларни ўрганар эканмиз, уларнинг келажакда ижтимоий бир бутунлик сифатида ўзини асраб қолиш ва аксинча қолмаслиги авваламбор “жамиyat-давлат-инсон” триадаси даражасида ўзаро бир бирини асраш туйғуси қай даражада эканлиги билан белгиланмоқда. Зеро, бугунги кунда ўзини деярли сақлаб қола олмаётган, парчаланган давлатлар йўқ эмас. Глобаллашув, гегемонизм, messiанизм қаршисида айрим жойларда кескин миллий давлат таназзули кузатилмоқда. Бу ерда, албатта кучлар тенг эмаслиги, яъни кичик давлатларнинг қудратли давлатларга бас кела олмаслиги ҳам мавжудки, уларга ҳатто моддий ва интеллектуал салоҳият ҳам ёрдам бериши қийинлашиб бормоқда. Хуллас, сиёсат билан миллий айнанлашув ўртасида зиддият борган сари кучайиб кетишининг гувоҳига айланмоқдамиз. Бундай вазият, табиийки, минтақавий ёки халқаро барқарорликка салбий таъсирини ўтказмоқда.

Турли сабабларга кўра турли минтақаларда давлат-жамият-инсон ўртасида маънавий муштарақлик, ички айнанлашувга дарз кетмоқда. Давлатларда “маънавий яқдиллик” муаммоси бугунги кунда фақат кам тараққий этган давлатлардагина эмас, ҳатто иқтисодий, ҳарбий-сиёсий ва сиёсий параметрлар бўйича етарли даражада кучга эга бўлган давлатларда ҳам ўз кучини кўрсатмоқда. XXI асрнинг биринчи чорагида у ёки бу давлатнинг истиқболи унинг иқтисодий ёки ҳарбий қудратига қараб эмас, балки “халқ-

давлат-инсон” триадаси даражасига кўпроқ боғлиқлиги равшанлашиб қолди. Инсоният тарихий тараққиётнинг шундай бир даврига кирдики, у ёки бу полития ёки жамиятнинг истиқболига нисбатан юз фоиз аниқ башорат бериш қийин.

Шундай экан, тарихнинг ҳозирги босқичида “давлат-халқ-инсон” занжирига нисбатан баъзи бир анархистик қарашлар ҳам мавжудки, уларга қарши курашиш ёинки бугунги дунёдаги вазиятга (глобаллашув, мессионизм, куч ишлатган ҳолда бутун бошли бир давлатни сиёсий бўлмаса-да, психологик йўқ қилиш амалиёти ва бошқалар) илмий нуқтаи назардан муносабат билдириш давлатимиз манфаатлари нуқтаи назаридан муҳим, деб ҳисоблаймиз. Дунёда ҳанузгача шундай илмий таълимотлар мавжудки, уларга кўра бугунги босқичда нафақат давлатга барҳам бериш, балки шу жараёнда бир вақтнинг ўзида жамиятни бошқарувдан то таълим-тарбия билан шуғулланишгача бўлган муассасалардан, ҳатто жамият, шаҳар, қишлоқ сингари одамлар умргузаронлиги кечадиган масканлардан воз кечишга тўғри келар эмиш. Тартибот, ижтимоий жараён, қонунчилик ва давлатчилик билан боғлиқ юмушлар, кундалик ташвишлар уларнинг фикрига кўра инсонлар эркинлигини, ижодкорлигини чеклар экан.

Бироқ инсоният ҳаёти ва фаолияти тарзи шуни аллақачон исботлаганки, давлат шунчаки бир гуруҳ ақли расо инсонларнинг интеллектуал келишуви натижаси, нафақат инсонлараро шериклик муносабатларининг минг йиллар давомида яратган маҳсулигина бўлмасдан, балки кўп минг йиллик жамоавийлик жараёни сари интилиш, сиёсийлик ҳолатини тартибга туширувчи, яъни уюштирувчи, қонун доирасида куч ишлатувчи ва шу орқали давлат ва давлатчиликнинг давомийлиги, абадийлигини таъминлашга қодир бирдан бир сиёсий-ижтимоий омил эканлиги ҳар соат ва ҳар дақиқада тасдиқланиб турибди.[3]

НАТИЖАЛАР

Кўриниб турганидек, бундай анархистик, бугунги алғов-далғовларга бой даврга нисбатан зарарли фикрлар бугунги куннинг эҳтиёжу интилишларидан анча йироқ. Бугун инсоният, дунё бошқа ва давлатга оид янги ишланмалар юзага келишини кутмоқда. Давлат инсон зоти, инсоният қалбининг энг чуқур қатламларидан мустаҳкам жой эгаллаган. Одамлар қадим-қадимдан жамоавий мулк ҳақида орзу қилишган. Жамоавий мулк, жамоавий юмушлар, жамоавий эзгулик сари умумхоҳиш асосида интилиш ва бошқа қатор ижтимоий-маънавий

жараёнлар пировардида давлатнинг пайдо бўлишига олиб келган.

Шу муносабат билан россиялик шарқшунос олим А.А.Алаевнинг “Сельская община: «Роман выявленная в истории». китобида қадимги дунёдаги ижтимоий тартиботга нисбат қилиб “хусусий мулк аслида хусусий мулк ҳуқуқи бўлмаган даврларда ҳам муомалада бўлган эди”[4], деган фикри диққатга сазовор. Ҳолбуки, умуман инсон зоти моҳияти билан боғлиқ мулкка интилиш ва унга эгаликнинг табиий ҳуқуқи фақат ва фақат давлат томонидан тартибга туширилиши мумкин. Тўғри, қадимда қабила бошлиқларида яқка шахс сифатида шундай имконият бўлган, аммо бу бошқа масала. Зеро, мулкий муносабатлар инсонлараро муносабатлар орасида энг мураккаб, тартибга тушириш, уни давлат даражасида фуқароларнинг англаб етиши жуда кўп муддат ва тарихий масофани босиб ўтишини тақозо этади.

Давлат шундай куч ва салоҳият соҳиби эканки, айнан у орқали давлат жиддий ижтимоий муносабатлар замирини яратиш, уни бус-бутун авлодларга, замонларга, маконларга етказилиши орқали шу маконда ўтмиш-бугун-келажак яхлитлигига асос солади. Бир замонлар ота-боболар заковати, уддабуронлиги маҳсули бўлган бой моддий ва маънавий маданият, тажриба бугун учун тараққиёт ресурси в келажак учун эса қудратли пиллапоя бўлиб хизмат қилмоқда.

МУҲОКАМА

Шу муносабат билан яна бир муҳим жиҳатга эътибор қаратиш фойдадан холи эмас. Курраи заминда, маълумингизки, халқларнинг давлат ҳақида тасаввурига қараб уларни бир бирига қиёслаш, уларнинг ҳар бирига хос спецификаси (ноёблиги)ни белгилаш мумкин. Тўғри, давлат, давлатчилик барча халқ ва элатларга хос, ундан ҳамма деярлик тенг манфаатдор. Давлат тасарруфига кириш, ўз ваколатининг у ёки бу жиҳатини давлат билан баҳам кўришдан азият чеккан халқнинг ўзи бўлмайди. Бу – аксиома. Аммо шундай бўлса-да, халқлару элатларни шартли равишда “давлатпарвар” ва унинг акси давлатга нисбатан “бағрикенглар”га тоифалаш ўринли бўлар, деб ўйлаймиз.

Биринчи гуруҳга мансуб халқлар шундай маънавий-психологик хусусиятга эгаки (бу муаммо миллий менталитетга оид тадқиқотларда чуқурроқ ўрганилган), уларнинг давлатпарварлиги, давлат билан ўзини жиддийроқ айнанликда кўришга интилиши аслини олганда жамоавийликка мойиллик даражасидан бошланган. Ундаги жамоавийлик, демакки, сиёсийлик сифатлари давлат, давлатчилик билан анча чуқур уйғунлашган. Социум табиий хусусияти

воқеликка айланиб, амалиётда ўз ифодасини топади. Бу улкан илмий ҳамда амалий муаммо, шунингдек, ҳаётини фаолият маҳсулики, шу сабаб у ҳар доим буюк ақл-заковат соҳиблари, ижтимоий-гуманитар илм тармоқлари вакилларининг эътиборини муттасил ўзига қаратиб келган.

Дарҳақиқат, жаҳоний динлар, илму фан соҳиблари ҳар доим уқтириб келадик, ҳали-ҳануз инсоният умргузаронлиги, кундалик ҳаёти даставвал илм ва ақлдан бошланганлиги маълум эмас. Бу ерда сўз илмий тафаккурнинг ўрни бошқачалиги ва қолаверса, яқин мозийда кўзга кўринганлиги, рационал асосда яшаш ибтидоий даврга хос бўлмаганлиги, одамлар ўз юмушларини стихиялик тарзида йил фасллари, ойлар, кунлар алмашинувига қараб амалга оширганлиги ҳақида бормоқда, холос. Инсон ҳаётида рационал илмий ишланмалар асосида ҳаёт кечириш ўша пайтларда инсон салоҳиятининг рўёбга чиқиши учун шунчаики инструмент вазифасини ўтаган. Ушбу ҳолатни ҳаёлига келтириб “халқлар бошқа сирли мажбурловчи, амр этувчи, ифода этиш мушкул, номаълум ва тушунтириш қийин бир куч амрини бажо келтиришмади”, – деган бир пайт Ф.Достоевский. бу сиру синоат давлат эди. Демакки, бу инсон зотиғагина хос жамоавий яшаш, ижтимоийликка, эзгу ниятга эришишда жамоавий хоҳиш-мойилликнинг кучи бўлса керак. Зеро, инсоннинг ҳаёти ҳам ва унинг Ҳазрати Инсон даражасига кўтарилиши ҳам, ўзига мен нимаман, нима учун дунёга келдим ва нималарга қурбим етади ёки етмайди, деган ўзининг оламда ўрнини белгилаш билан боғлиқ жумбоқлар хусусида бош қотиришидан бошланади, деб айтишган буюк олимлар[5].

Шундай экан, Инсоннинг Инсон бўлишида, тўғрироғи тарих субъектига айланишида, унинг кейинги авлодлар ва қолаверса замондошлари қаршисида бурчи, масъулияти нималарни ўз ичига олишини англаб етишида ижтимоий ҳамжихатликнинг олий шакли ва зинапояси давлатнинг роли, инсон ҳаётида эзгулик сари кадам ташлашида унинг буюк қудрати Шарқда ҳам ва Ғарбда ҳам шубҳа остига олинмаган. Шулар ҳақида бош қотириб инсоният тарихида бир бирини камситиш, бирининг иккинчиси устидан ҳукмронлик қилиш амалиёти колониал сиёсат даражасига кўтарилган даврда яшаган улкан ҳинд файласуфи Кришнамохан Банерджи шундай деб ёзиб қолдирган: “Маърифий яшаш, унга риоя қилиш амалиёти ўлароқ Осиёнинг қадимий шонли ибтидосидан бошланган. Айнан ўша замонларда жамиятни бошқариш шакллари, қонунларининг ҳаётга татбиқ қилиниши ва энг муҳими ёвуз кучларга нисбатан инсоннинг ўз буюклиги, қудратини исботлаш имконияти, муҳити шаклланди”[6], – деган муҳим бир хулосага келган олим. Бу ерда биз учун

муҳим жиҳат Шарқнинг Ғарбдан устунлиги ёки ёзув, таълим-тарбия биринчи бор айнан Шарқда пайдо бўлганлигини исботлаш эмас. Аксинча, нимаики буюк трансформация (сиёсий, иқтисодий, социомаданий, илмий ва бошқалар) инсоният тарихида рўй берган бўлса, сўнгра улар авлодлар мулкига (музейлар, архивлар, осори-атиқалар) айлантирилган бўлса, унда давлат, маърифатли салтанат ҳукмдорларининг ўрни борлигини таъкидлаш муҳим ҳисобланади.

ХУЛОСА

Келтирилган фикр-мулоҳазалардан кўриниб турибдики, давлат функциялари кўлами унинг фақат бир ёки бир неча қарорлари билан белгиланмаслиги, балки улар қаторида одамларнинг кундалик ташвишларидан (тартибга солиш, мурасага келтириш) юқорироқ, оддий кўздан анча йироқ, шу сабаб кўпчиликка маълум бўлмаган буюк яратувчилик функцияси ҳам бор экан ва уни ҳамма ҳам ҳис этавермаслиги табиий. Улардан бири, бизнингча, давлатга хос буюк руҳий куч – конкрет бир кенгликда давлатчиликнинг аҳамиятини даставвал англаб етган аждодлар шуурида, фаолиятида илдиз отиб, сўнгра сон-саноксиз аждоду авлодлар салоҳияти жамланиб бугунгача етиб келган маънавий-руҳий мулкнинг замондошларга эзгулик сари интилишида беназир қудратга айланишида давлатнинг ўрни ва роли бекиёсдир. Бу маънавий ресурс, куч-қудрат аждоддан авлодга мабодо давлат бўлмаганда етиб келиши уёқда турсин, балки инсон хотирасидан мутлақ ўчиб кетган бўлар эди. Давлат ҳамда давлатчилик маҳорати, ҳар бир миллатга (социумга) хос маданий-руҳий кечмишни асраб-авайлаш бўлмаганда, бугун давлатнинг ўрнини шунчаики мажолсиз тўда ёки маконсиз оломон эгаллаган бўлар эди [7]. Тарихий хотиранинг улкан қудратини ҳис этар ва кадрлар эканмиз, бу ерда уни асраб келаётган энг асосий омил – давлат эканлигини бир сония ҳам унутмаслик лозим бўлади.

REFERENCES

1. Дюркгейм Э. О разделении общественного труда// Метод социологии. – М., 1991. – С. 369.
2. Идентичность: личность, общество, политика. Энциклопедическое издание. – М., 2017. – С. 72.
3. Барлыбаев, Х.А. (2018). О философии солидарных отношений // Вопросы философии, №12. – С. 41.
4. Трансформация политической власти в переходный период (рецензия

- О.Воркуновой из ИМЭМО) // Мировая экономика и международные отношения. – 2018. – №4. – С. 119.
5. Кант И. Идея всеобщей истории в плане всемирного гражданского общества Т. 6. – 1966. – С. 16.
6. Скороходова, Т.Г. (2017). Проблема «Восток-Запад» в социальной мысли Бенгальского Возрождения // Вопросы философии, №12. – С. 149.
7. Tukhtasinov, B. (2021). The State as a Carrier of Historical and Cultural Traditions. ACADEMICIA an International Multidisciplinary Research Journal (Double Blind Refereed & Peer Reviewed Journal), ISSN: 2249-7137. 11(6), 146-149.
8. Juraev, R. (2020). Uzbekistan's Experience of Ensuring the Proportionality of State and Territory Interests. East European Scientific Journal, 11(63), 4-10.
9. Саифназаров, И., Обидов, А. (2019). Динлараро ҳамжихатлик - ижтимоий барқарорлик омили. - Тошкент : Innovatsion rivojlanish nashriyot-matbaa uyi, - 142 б.
10. Saifnazarov, I., Muhtarov, A., Sulstonov, T., Tolibov, A. (2020) Religious tolerance, unity of knowledge and faith issues highlighting in Imam Bukhari Hadiths. International Journal of Advanced Science and Technology 29 (5), pp. 1846-1853.